

B. KROČĖ

Istoriografija ir moralė¹

V. POLITINĖS PARTIJOS IR JŲ ISTORINIS POBŪDIS

Dviem teiginiams neįmanoma prieštarauti: kad istorija yra laisvės istorija ir kad laisvė yra moralinis žmonijos idealas. Žinoma, juos galima neigti žodžiais. Bet tai gali tik tie, kurie neigia istoriją, arba tie, kurie, neigdami laisvę, nutyli moralinės sąmonės liudijimus. Tiems pirmiesiems, "istorijos" vardu vadinantiems ne žmogaus dvasios kūrybių supratimą visose gyvenimo srityse, bet gremėzdiškas nerišlias kronikas ar mitus apie atsitiktinumą ir likimą, apie iracionalias jėgas bei tamsias materialias galias, mes turime tiesiai pasakyti: jų veikalai nėra istorija. Tai įrodo tas depresijos ir sumaišties jausmas, kurį šie veikalai sukelia. Dėl antrųjų: mes, gimę Italijos laisvės šviesoje ir įpratę veikiau šypsodamiesi nei rūstaudami skaityti tai, ką rašė Burbonų, austrų ir kunigų pakalikai, plūsdami ir įžeidinėdami liberalus, niekada negalvojome, kad visa tai kada nors vėl išvys dienos šviesą – nauju apdaru. Ir mums telieka atsikirsti šiuo sodriu Kardučio (Carducci)² keiksmu: "iš tavo šventvagiškos burnos švokščia žalia rupūžė!"

Laisvės sąvoką derėtų nuodugniau išanalizuoti, ryšium su veiksmu, į laisvę žiūrint ne kaip į istorinės interpretacijos kriterijų ar bendrą moralinį orientyrą, bet kaip į konkretų veiksmą konkrečiomis aplinkybėmis. Apžvelgiant praktikos sritį, derėtų ignoruoti amžinąją žmonijos prastuomenę – tuos, kuriems rūpi tik (arba tiek, kiek jie vulgarūs) savi reikalai, pragyvenimas, komfortas ir malonumai. Ir jeigu mes skaitysimės tik su tikrais žmonėmis – kuriuos įkvepia nuoširdus bendro gėrio ir kartu moralinio idealo siekimas, – tais, kurių darbo dėka žmonija žengia pirmyn, – visus juos galime laikyti laisvės atstovais. Jie keičiasi, jie, žinoma, nesutaria ir kovoja tarpusavy konkrečiais atvejais. Juk kiekvienas jų veikia pagal savo jausmus, patirtį, žinias, įžvalgą bei viltis. Tačiau iš jų skirtingų ir priešingų siekių, per jų bendradarbiavimą, sąveiką ir kompromisus randasi istorinis rezultatas: nauja ir turtingesnė gyvenimo forma, o kartu – laisvės progresas. Nesvarbu, kuo dar šie žmonės skiriasi ar yra panašūs, – visus vienija ta pati valia, kurios vardu

¹ Versta iš: Croce B. *History as the Story of Liberty*. – London, 1962. Italų kalba ši knyga išėjo kitokių pavadinimų – "Istorija kaip mintis ir kaip veiksmas": *La storia come pensiero e come azione*. – Bari, 1938.

Vertė J. Černevičiūtė.

² G. Carducci (1835–1907) – italų poetas, Nobelio premijos laureatas. – Vert. pastaba.

juos ir galima pavadinti: tai "geros valios žmonės", darantys tai, kas tauru ir kilnu.

Tą pat galima pasakyti apie partijas. Jų pagrindas yra žmonių, jų problemų ir siekių įvairovė; jos yra šių žmonių kintančios grupuotės. Ir visos šios grupuotės yra iš esmės (intrinsically) liberalios – jeigu tik jos moraliai vertos ir tvirtos, t. y. jeigu jos siekia bendro gėrio, o nėra tik kokios klikos ir gaujos. Ir tikrai, laisvės dvasia visas jas priima, visų jų nori, laukia, šaukiasi, apgailestauja dėl jų nebuvimo ar menko veiksmingumo. Ir ši laisvės dvasia jaučia, kad ji nusilpsta ar išnyksta, kai silpsta ir nyksta ši partijų įvairovė – ar dėl nerūžtingumo inercijos, ar dėl paklusnumo, ar dėl abejingumo.

Bet jeigu viskas yra taip, kodėl praeityje žmonės kalbėjo – ir net dabar kalba – apie liberaliąją, specifiškai liberaliąją partiją, norinčią pretenduoti į laisvės prestižą? Ar tai reiškia, kad tarp politinių partijų yra filosofinė partija, kuri nėra istorinis ar pavaldus atsitiktinumui darinys ir kuri gina amžiną filosofinį principą? Partija, kuri yra kažkas daugiau ir kažkas mažiau, negu politinės partijos, ir kuri iš esmės nuo jų skiriasi? Ir todėl prastai su jomis dera – kaip prašalaitis ar neprašytas svečias – darosi įkyrus ir gali net atrodyti juokingas?

Nieko panašaus. Liberalioji partija tikrai yra partija, kadangi atstovauja istorinei situacijai. Jos pavadinimas, kuris, kaip ir visi pavadinimai, turi gerus etimologinius, o ne loginius pagrindus, yra politinės partijos, bet ne filosofinės mokyklos pavadinimas. Jos istorinis pobūdis aiškiai krinta į akį, kai jos pavadinimą bandoma panaudoti kitoms epochoms. Tada ir pastebime, koks tas pavadinimas netikęs, svetimas ir tuščias. Laisvės troškimas, kovos ir aukos dėl laisvės, laisvės šlovė būdingi visiems istorijos periodams. Laisvės, "kuri tokia brangi, – ką žino tie, kurie už ją krito". Ir vis dėlto tikrai ir sąmoningai liberalios partijos nebuvo nei viduramžių hierarchijoje, nei Graikijos ir Romos laisvėje, ir netgi pirmaisiais naujųjų laikų amžiais, kai žmonės vadavosi iš feodalizmo ir teokratijos, kurdami absoliučiąją monarchiją galią ir valdžią.

Liberalų partija atsirado, mesdama iššūkį ir pasenusioms bei išsekusioms absoliučioms monarchijoms, ir ne mažiau pasenusiam bei tuščiam katalikų ar kitos bažnyčios absoliutizmui. Po tam tikros priešistorės kovose už sąžinės laisvę, per Anglijos revoliuciją, Švietimo laikotarpiu ir per Prancūzijos revoliuciją liberalioji partija apsipavidalino ir konsolidavosi po Napoleono diktatūros žlugimo. Vienam šimtmečiui ji tapo dominuojančiu veiksmu Europos gyvenime. Savo hegemonijos laikais ji, kaip ir klekviena valdančioji partija, panaudodavo jėgą; buvo remiama tam tikrų ekonominių klasių arba kovojo už jų paramą; skirtingai veikė skirtingose šalyse, kartkartėmis sudary-

dama reikalingus sandėrius ir susitarimus, neišvengiamus dalykiniame, taip pat ir politikos pasaulyje. Bet tai darydama, ji aplinkybių ir metodų materialume neprarado ir neišikvojo tos laisvės, kurios "igneus est vigor et caelestis origo"³. Laisvės, kuri yra dvasinė ir moralinė jėga, besinaudojanti tomis materialiomis aplinkybėmis ir tais praktiniais metodais, bet niekada nesutampanti su jais ir neišsiskaidanti juose. Buvo sakoma ir kartojama, kad liberalioji partija prarado savo puikiasias dorybes, entuziazmą, energiją, pasišventimą, ryžtą kovoti ir mirti už savo sielos išgelbėjimą, – kai ji atėjo į valdžią ir įsitvirtino, kai jai nustojo grėsti ankstesnių režimų kontrapuolimai. Pasigirdo pavojaus ir aliarmo šauksmai, kai pasirodė, jog nyksta įprastos, ženklios politinės ribos tarp konservatorių ir liberalų, dešiniųjų ir kairiųjų, ir kad jas pakeičia kiti, proziškesni nesutarimai dėl atskirų ar ekonominių klausimų. Ir vis dėlto taip turėjo atsitikti. Pasibaigus karui, padedant ginklus, reikėjo išsižadėti ir karingos praeities dvasios. Liberaliosios partijos triumfe, kaip jo loginis koreliatas, glūdėjo pačios partijos tolydinė pabaiga. Partijos, kuri pasiekė savo tikslą ir kuri, kad būtų ir toliau reikalinga, turėjo tapti kažkuo kitu arba užleisti savo vietą kažkam kitam.

Tiesą sakant, į vadinamąjį nuosmukio ir krizės laikotarpį įžengė ne liberalioji partija, kurią jau pati jos pergalė stūmė į nuošalę. Prieš liberalią santvarką, kurią propagavė, kūrė ir konsolidavo liberalų partija, ėmė sąmokslauti, jai grasinti ir ją ardyti dvejos kilmės jėgos – tarpusavy susijusios, bet netapačios. Intelektualiniame gyvenime tai buvo jėgos, priešiškos idealistiniam ir istoriniam mąstymui, atsiradusiam 18 amž. pabaigoje – 19 amž. pradžioje. Šis mąstymo būdas dominavo pirmoje praėjusio šimtmečio pusėje, bet vėliau jį išstūmė pozityvistinis materializmas, o paskui – iracionalizmas ir misticismas. Socialiniame gyvenime tos jėgos buvo gilūs ekonominiai pokyčiai, kurie susilpnino vienas klases ir sustiprino kitas, beveik panaikino trečias ir pagimdė naujas ar davė joms nepaprastą jėgą. Čia ne vieta vaizduoti procesą, apie kurio esminius bruožus, buvusią bei dabartinę raidą ir greitėjimą žino kiekvienas.

Paskui šią vadinamąją krizę sekė atmetinai suformuluoti klausimai ir jų verti atsakymai, nieko nesprendžiantys sprendimai ir lėkšti pasiūlymai. Pagrindinis ir pats populiariausias iš jų kvestionuoja patį laisvės principą. Klausinama, ar kartais žmonės ne geriau gyventų, mąstymą ir kritiką pakeitę dekretuotu ir privalomu tikėjimu, protingą valią – klusnumu. Jau dėl paties šio klausimo formulavimo būdo jis nevertas tolesnio svarstymo. Toliau, daug yra tokių, kurie ieško ženklų, kad išpranašautų, kam priklauso ateitis: laisvei, autoritetui ar vergijai. Jų nerimas kartais būna kilnus. Bet šis nerimas, ves-

³ "Jėga yra ugninė, o kilmė – dangiška" (lot.). – Vert. pastaba.

damas prie fantastinių teorinių problemų ir priversdamas tuščiai suktis aplink jas, gali tik stiprėti iki pat agonijos ir trukdyti imtis tikrųjų gydymo priemonių. Būtent atlikti savo pareigą, kuri niekada nebūna neaiški, ir puoselėti savyje bei kituose laisvės dorybes.

Akivaizdu, kad po didžiųjų poezijos ir meno amžių prasideda, kaip pasakytų Dantė, grubūs laikai. Ir vis dėlto mes ilgimės ir trokštame bei uoliai dirbame, kad vėl sugrįžtų visada žydintis ir klasiškas grožis. Taip pat ir didieji minties amžiai išsenka, o įkandin seka mėgdžiotojų ir kompiliatorių laikai. Arba tiesiog užmaršios ir neprotingos kartos. Tačiau idealu visada lieka mintis, kurianti tiesą, ir tokiu idealu niekada netampa ne-mintis (not-thought). Mes niekada nepasišvenčiame tam, kad pasidarytume buki ir trumparegiai buko ir trumparegio amžiaus garbei. Tas pat tinka ir laisvės amžiams. Tai dorovinio pakilimo laikai, po kurių ateina ne tokie žavūs ir ryškūs, netikros šviesos ir net tamsos bei nakties laikai. Šiuo kraštutinių atveju mes suprantame, ką reiškia Viko (Vico) "corso" ir "ricorso"⁴ ir Gėtės (Goethe) pasakymas, kad Dievui, kai jis mato visuomenę tampant išmintingesnę ir protingesnę, bet neišvengiamai – ir mažiau energingą dėl mažesnio karingumo, darosi nuobodu, ir jis sudaužo visumą į fragmentus, kad atsirastų vietos naujai kūrybai⁵. Ir vis dėlto, kai artėja barbarystės ir prievartos laikai, nelaisvė ir vergija tampa idealu tik niekšams ir kvailiams. Kitiems idealas – tas, kurį vienintelį galima pavadinti žmoniškuoju idealu, kuris vienintelis visada veiksmingas. Mes visada siekiame laisvės ir dirbame jai – netgi tada, kai atrodo, kad mes dirbame kažkam kitam; laisvė realizuojama kiekvienoje mintyje ir kiekviename veiksmo, kuriam būdingi tiesa, poezija ir gėris.

Taigi moralus veiksmas neturi vadovautis tuo, kas įvyks artimoje ateityje, arba tuo, kas įvyks, kai įvyks. Jeigu mes tarsime, kad žmonių visuomenė šimtmečiui ar dviem, ar net tūkstantmečiui pateks į vergijos, t. y. išblėsusios ir visiškai sunykusios laisvės, mažiausios galimos kūrybos būseną, visai panašią į gyvulio, – šis incidentas, kuris, lyginant su amžinybe, yra toks pat trumpas, kaip ir akimirka, – nepaveiks moralės, nepalies ir nepakeis jos užduoties. Ši užduotis yra nuolatos uždegti laisvę laisve (to kindle liberty from liberty) ir kartkartėmis parinkti tinkamas šiam tikslui priemones bei medžiagą. Ir dabar, kai prieš liberaliąją partiją stojo nauji priešai vietoje tų, kurie (kaip absoliučios monarchijos) buvo nužalėti, o kiti parblokti, bet gyvi, vėl pakilo ant kojų ar bent ant kelių (kaip R. mos katalikų bažnyčia, kuri naudojasi sąmyšiu, siūlydamasi į pagalbinkus ir bendri uinkus, kad gautų atlyginimą ir naudos), ji, ši partija, kuri buvo išstumta ar pati pasitraukė į šalį dėl to, kad

⁴ "Kelias" ir "sugrįžimas" (ital.). – Vert pastaba.

⁵ Gespräche mit Eckermann, 1824.01.02 ir 1828.03.22.

neturėjo priešininkų, šiandien vėl randa sau priešininkų, o kartu su jais – ir idealias sąlygas naujai veiklai.

Tačiau būtent dėl to paprastai keliamos pačios didžiausios abejonės ir prieštaravimai. Argumentuojama, kad liberalioji partija negali efektyviai veikti, kai nebėra tų sąlygų, kuriomis ji atsirado ir efektyviai veikė praeityje. Pavyzdžiui, nebėra tokio paties vietinio gyvenimo bei vietinės autonomijos, nebėra žemvaldžių klasės, kuri turėjo pakankamai sugebėjimų bei laisvalaikio administruoti, tvarkyti viešuosius reikalus bei kultivuoti politikos studijas. Nebėra pramonininkų, suinteresuotų konkurencija bei laisva prekyba tarp tautų. O mes visur matome administracijos ir vyriausybės centralizaciją, miesto ir žemės ūkio darbininkų mases su savo lyderiais, pramonės monopolijas ir t. t. Tai, ką spėjo tokie kilnūs protai, kaip Tokvilis (De Tocqueville)⁶ 19 amž. viduryje bei dešinieji Italijoje po 1870 m., apmastydami laisvės ateitį, regis dabar nebepataisomu būdu įvyko. Faktai atsigręžę prieš liberalią santvarką, ir mus šiandien kviečia susitaikyti su masių valdžia ir su diktatūromis bei svajoti apie "laimę", panašią į tą, kuri aprašyta šiuo žodžiu pavadintoje Muratorio (Muratori) knygoje apie jėzuitų misijų Paragvajuje įvestą čiabuviams tvarką. Tai ir esanti pati didžiausia laimė, kurios galima tikėtis.

Keliantieji šį prieštaravimą užmiršta, besvarstydami materialias sąlygas, kad fundamentali ir vienintelė būtina liberaliajai partijai sąlyga – priespaudos ar tironijos atgimimas kaip tezė, išprovokuojanti savo antitezę. Nesvarbu, kokia ta tironija ir priespauda – pasaulietinė ar bažnytinė ir kokios jos ypatingos formos (demagogija, diktatūra, bolševizmas ir t. t.). Apie tai jie užmiršta, nesuvokdami ar nežinodami laisvės "igneus vigor" ir "caelestis origo", kurią mes priminėme, jie klaidingai laiko laisvę materialiu ir ekonominiu faktu tarp kitų materialių ir ekonominių faktų. Tad natūralu, kad jie mano, jog laisvei ateina galas kartu su tomis materialiomis sąlygomis, su kuriomis laisvė tam tikru metu buvo susijusi. Ir kad laisvė negali būti atkurta, kol neatkurtos tos materialios sąlygos.

Bet ar dėl to, kad vietoje kitados nedaugelio blogų kelių žmonių visuomenė šiandien turi geležinkelius ir aviaciją, telegrafą, telefoną ir radiją – komunikacijos priemonės, palengvinančias vyriausybės ir verslininkystės centralizaciją, laisvė turi palikti šį pasaulį, o žmogus iš žmogaus virsti vergu ar avinu? Ar dėl to, kad vietoje individualaus žemės apdirbimo mes šiandien diegiame ar galime diegti žemės ūkio asociacijas ir netgi valstybines žemės ūkio įmones? Ar dėl to, kad vietoje laisvos prekybos turime daugiau ar mažiau reguliuojamą prekybą? Iš esmės laisvė neprieštarauja šiems ar pana-

⁶ de Tocqueville A (1805-1859) – Prancūzijos politikos veikėjas ir istorikas. Vert. pastaba.

šiems ekonominiams pokyčiams, jeigu tik apskaičiavimas (calculation) ir ekonominė patirtis – vieninteliai autoritetai šiuose klausimuose – jiems priitaria, kaip labiausiai naudingiems ir našiems esamomis sąlygomis. Laisvė prieštariauja ir priešinasi štai kam: sielos nacionalizacijai, to, kas negali būti parduota, pardavimui. Ji priima ar atmeta visas ekonomines permainas tik ryšium su šiuo, aukščiausiu, principu.

Taigi, išsiaiškinus tikrąsias premisas, teisinga samprotavimo išvada yra visai ne ta, kad liberalioji partija daugiau neturi ką veikti pasaulyje, ir yra, kaip sako žurnalistai, "anachronizmas". O ta, kad ji turi pakankamai ir net per daug darbo, nes atsirado jos tezės antitezė. Tačiau liberalioji partija negali dirbti savo darbo tomis pačiomis priemonėmis, kurias ji kažkada naudojo, nes jos antitezė nebeturi įprasto pavidalo. Todėl ji turi ieškoti naujų priemonių, ir, tebeturėdama tą patį tikslą, ištikima savo tikėjimui, turi atnaujinti savo praktinę pusę: nagrinėti kitus būdus patekti į protą ir į širdį, suartėti su kitais interesais ir duoti gyvybę naujai valdančiajai klasei.

Ir jeigu kas nors pageidauja, kad atgaivintos liberalios partijos programa būtų sukonkretinta, kad joje būtų aprašytos tikslios jos siekių įgyvendinimo normos, į šį pageidavimą galima atsakyti tik šypsniu dėl pageidaujančiojo naivumo. Pastarasis kelių trumpų taisyklių pavidalu norėtų turėti tai, kas turi būti lankstus ir sudėtingas sąjūdis, surandantis savo kelią, eidamas juo, o savo veiklos priemonės – dirbdamas. Dirbdamas darbą, kuriam reikia proto, kantrybės, praktinių ir politinių įgūdžių. Šio darbo užmojis gali būti didesnis ar mažesnis, bet turi būti dirbama, nelaukiant programų, kiekvieną dieną ir kiekvieną akimirą, nes kiekvieną dieną ir kiekvieną akimirą yra kas veikti vardan šio sąjūdžio idealo. Antai (kad pailiustruotume šį teiginį pavyzdžiu) šią akimirą rašantis šiuos puslapius savaip dirba ir prisideda prie šio tikslo, sklaidydamas klaidingų politinių išvedžiojimų debesis ir atverdamas kelių saulės spinduliams, o kartu – ir tai šilumai, kurios bent trupučio taip reikia. Stiprūs impulsai, naujų veiksmo kelių atvėrimas, sprendimai krizės metu – visa tai apaštalių ir politikos genijų dalia. Nėra jokio pagrindo manyti, kad jų pritrūks pasauliui, kai jam jų prireiks, ir kuris savo pastangomis ir darbais juos pašauks.

VI. JĖGA IR PRIEVARTA, PROTAS IR IMPULSAS

"Jėga" ir "prievarta" yra du žodžiai ar dvi sąvokos, kurias kasdieninėje vartosenoje aiškus sveikas protas skiria ir priešpriešina. Tačiau šio skirtumo taip aiškiai ir tvirtai ne visada laikosi teoretikai, kurie ne tik kartais vartoja vieną žodį vietoj kito (dėl to nebūtų jokios ar beveik jokios žalos), bet kar-

tais painioja dvi skirtingas sąvokas. Dar blogiau, ekscentriški protai, moraliskai paliejusios ir drumstos sielos žavėjosi prievarta ir žmonėmis su prievartautojų temperamentu, priskirdami abiem charakterį ir prestižą, kuris priklauso tik jėgai. Ir čia, kaip žinome, atsirado gausi literatūra, kurios epigrafas yra Stendalio (Stendhal) pastaba, kad tikrai energingų sielų reikia ieškoti tarp Čivitavekijos (Civitavecchia) kalėjimo gyventojų. Italijoje D'Annuncijus (D'Annunzio)⁷ išliejo savo vaizdingos iškalbos srautus, skelbdamas šią kūrybiškos prievartos ir nusikalstamumo koncepciją (kuri, kaip ir kitos jo idėjos, nėra originali), puošdamas ją romaną, epą ir tragediją. Ir jeigu, tiesą sakant, jis šiais savo kūriniais nė kiek nepraturtino poezijos pasaulio, tai jis, be abejo, padarė tam tikrą praktinį poveikį, korumpuodamas, klaidingai auklėdamas ir iškreipdamas jausmus. Jeigu jis būtų sugebėjęs kontempliatyviai pakilti iki tyros ir dieviškos poezijos viršūnių, to nebūtų buvę.

Prieš šią iki šiol madingą klaidingą jauseną mes turime atstatyti tą skyrimą, kurį daro sveikas protas ir išplėtoti jį į apibrėžimą, kuriam sveikas protas irgi pritaria. Šis apibrėžimas skelbia, kad prievarta yra ne jėga, bet silpnumas. Ji nieko negali sukurti ir yra vien destruktivi. Tuo galime įsitikinti, stebėdami ligonių konvulsijas ir kliedesį. Jėga, priešingai, yra valios sintezė, ji visada konstruktyvi. Tai liečia net paprasčiausią jėgos formą – valdžią. Nors jėgos kaip jėgos pobūdis akivaizdžiausias, kai ji reiškiasi kaip rūstumas, griežtumas, bausmė, karas ir priešų įveikimas, pati didžiausia jėgos išraiška yra moralinė laisvė, kuri yra pastovi ir nuolatinė veiksminga jėga.

Mąstant istoriškai, būtina tvirtai laikytis šio jėgos ir prievartos atskyrimo kriterijaus. Jėga yra laisvė arba parengia laisvei. O prievarta yra destruktivi, jeigu tarnauja ir laisvei, tai, žinoma, tik negatyviai – sukurdamą laisvės priešingybę, pažadindama ar atgaivindama tai, ką laisvė vylėsi ar tikėjo sutriuškinusi ir sunaikinusi. Pačios griežčiausios karinės sankcijos, apgultis ir panašūs dalykai gali būti išorinės laisvės formos ar jos priemonės. Tai atsitinka, šiais būdais stipriai pasipriešinant išpuoliams prieš gyvybinius tautos interesus ar valstybės santvarką, tačiau kartu paliekant nepaliestą laisvės gyvybę ir nesunaikinant jos sėklų. Priešingai, tokiu būdu galima laisvei padėti atsigauti bei vystytis. Tokių pavyzdžių pateikia pastarųjų dviejų šimtmečių Anglijos istorija, kai Anglija auklėjo laisvei pavaldžias ar priklausančias jos įtakos sferai tautas. Taip ir Senovės Romos istorija, ten, kur siekė Romos valdžia, buvo parengimo įstatymui ir teisingumui istorija. Priešingu pavyzdžiu gali būti, tiesą sakant, visai ne barbarų tautos, užplūdusios Imperiją ankstyvaisiais viduramžiais. Čia tautos, dėl nežinojimo apnaikinusios Romos civilizacijos kūrinius, netruko pradėti mokytis iš romėnų. Priešingu pavyz-

⁷ D'Annunzio G. (1863–1938) – italų rašytojas. – Vert. pastaba.

džiu gali būti tos valstybės, kurios mano, kad gali valdyti ir išlikti, tik marindamos protus, slopindamos žmonių valią ir paversdamos juos instrumentais. O kadangi žmonės negali nusmukti iki instrumentų, kol lieka vientisiais žmonėmis, jie tampa automatais, kurie ne mąsto tikras mintis, bet kartoja katekizmo žodžius, ir kurie ne veikia, bet vykdo nurodymus.

Žymiausias šio tipo pavyzdys yra katalikiškoji teokratija, ypač tam tikrais specifiskai politiniais periodais, tokiais, kaip Kontrreformacija ir jėzuitizmas. Ji buvo ir ligi šiol lieka paskata ir pavyzdys, siūlantis visą įrankių ir triukų arsenalą šiuolaikinėms autoritarinėms valstybėms, arba, kaip jos paprastai vadinamos, bandant realybę pridengti šydu, "totalitarinėmis" valstybėmis (kuriose nėra totalinės harmoniškos kooperacijos, bet yra totalinis pajungimas). Tiesa, tarp katalikiškos teokratijos ir šių valstybių yra skirtumas, kuris kažkiek pateisina katalikų bažnyčią. Bažnyčia, kuriai virš pasaulio egzistuoja dangus, tik siekia perkelti į dangų, į palaimą kuo daugiau žmonių. Tiesa, ji juos tenai perkelia su truputį ar nemažai apgadintu protu ir susilpnėjusia valia. Šis pateisinimas negalioja toms kitoms valstybėms, kurios tikrai yra pasaulietiškos ir siekia didybės, saugumo ir šlapusio pasaulio šlovės toms tautoms, kurias pajungia ir kurias siekia atgaivinti bei sustiprinti. Bet, kad palaikytų savo valdžią, jos neprotingai griebiasi tų bažnyčios metodų, kurie iš esmės yra priešingi gyvenimui ir gyvybei, kurių pilnatvė ir jėga tos valstybės giriasi. Šiame prieštaravime glūdi tų valstybių pasmerkumas. Tas pasmerkumas reiškiasi jų sterilumu minties, meno, kritikos sferoje. Sterilumu visame tame, kas yra vidinė jausmo, santarvės, pagarbos, pilietiškumo, entuziazmo ir moralumo liepsna. Nesvarbu, kokios bebūtų jų pastangos, uolumas ir priemonės, kurias šios valstybės eikvoja, siekdamos skatinti (ar vaizduoti, kad skatina) visus tuos dalykus, kuriuos tik laisvėje gali pagimdyti meilė. Laikiniai jos gali panaudoti ir panaudoja energijos impulsą, paveldėtą iš ankstesnių laisvės laikų, tada susidariusius įgūdžius, sukauptas žinias. Po truputį šis lobis išekvojamas, šaltinis išsenka, naujų gabių žmonių nebeatsiranda, o tie laisvės renegatai, kurie iš pradžių sugebėjo būti naudingi, dėl vergiškumo ar kliūčių nebuvimo praranda savo ankstesnių sugebėjimų likučius. Neišvengiamas darosi barbariškumas. Tas barbariškumas nėra mažesnis dėl to, kad pasirodo (o tai neišvengiama) kitokiu pavidalu, negu ankstesniais laikais. Vos dvelktelejus didesnei laisvei, gyvo proto ir budrios dvasios žmonės atsibunda ir griebiasi darbo. Bet jų nepažadina iš snaudulio ir sustingimo jokie autoritarinių valstybių įsakymai, vilionės ir pažadai atlyginti.

Toks yra skirtumas tarp prievartos ir jėgos. Bet yra tokių, kurie klęsta, laikydami prievartą produktyvia. Tai tie, kurie priskiria prievartai galią atgaivinti ir atnaujinti pasaulį, nušluojant senuosius institutus, idėjas, papro-

čius ir žmones⁸. Vadovaujantis šia pažiūra, gaisrus ir žemės drebėjimus reikėtų laikyti produktyviais ir konstruktyviais dalykais. Juk po jų gali būti pastatytas daug gražesnis už senąjį naujas namas arba miestas. O iš tikrųjų produktyvumas yra visai ne gaisro ar žemės drebėjimo, bet uolaus žmonių darbo savybė. Kokios bebūtų aplinkybės, žmonės nenusimena. Jie vėl pasirenkę darbui, ir, pasinaudodami dažnai liūdna patirtimi, tą darbą daro iš naujo – tik geriau ir patikimiau. Net kai prievarta stoja teisybės pusėn, ji ne sustiprina, bet sumažina teisybės veiksmingumą, sukeldama prieš ją žmoniškumo jausmą. Štai kodėl dėl tų personažų, kurie nenusipelno moralinės pagarbos, bet kurie dėl revoliucinio įniršio pateko po giljotinos peiliu, taip ašarojama, štai kodėl jie taip mylimi ir garbinami. Ir būtent dėl to apdairūs politikai mums nuolat pataria "nekurti kankinių".

Ir jeigu altorius šlovinti prievartai turi būti išgriautas, gal mūsų laikais derėtų atstatyti ir atnaujinti Proto altorių. Kaip gerai žinome, proto kultas yra smarkiai sukompromituotas ir diskredituotas, net, užsipuolant XVIII amžių, padarytas pašaipų ir patyčių objektu. Kad ir kaip būtų, tai, kas paprastai atmetama kaip protas arba "raison"⁹, iš tikrųjų nebuvo protas tikrąja žodžio prasme. Juk tai, kas buvo priešinama XVIII amž. "raison", iš dalies arba ištiesai buvo to pilno proto idealas.

Teorijoje ir moksle protui ir protavimui dažnai buvo statoma priešais patirtis, dokumentai, intuicija. Bet taip paneigiamas protas ir protavimas buvo ne kas kita, kaip abstraktus protavimas, negalįs paliesti realybės. Tai buvo arba protavimas tuščiais žodžiais, arba protavimas apie priimtus be refleksijos duomenis. Apie tokį protavimą galima tik pasakyti, ar jis išoriškai ir formaliai rišlus (koherentiškas), ar ne. Dokumentai, patirtis ir intuicija, į kuriuos apeliuojama gelbstintis nuo sauso ir sterilaus proto, buvo mokslinio pažinimo aktai tik tiek, kiek jie buvo apmąstomi. Protas neturi jokios kitos konkrečios egzistavimo formos, išskyrus patirties ir dokumentų interpretaciją ir realybės bei kokybės skyrimą intuicijos vientisume. Visa, kas lieka, – tai tik fantastinis estetizmas, kuris klysta ne tik dėl proto, bet ir dėl patirties, dokumentų bei intuicijos.

Būta ir norų sunkų, varginantį ir rizikingą praktinės politikos darbą pakeisti vadinamuoju protu. Bet šis "protas" buvo viso labo asociatyvinė vaizduotė, kuri konstravo veiksmo schemas ir, nesitenkindama tų idėjų kontempliavimu, primetė jų realizaciją. Tai visų pirma liečia švietėjų reformas ir jų kraštutinį atvejį – jakobinizmą. Kaip rezultatas, prieš politinį ir moralinį ra-

⁸ Čia B. Kročė turi omenyje anarchosindikalinio teoretiko Žoržo Sorelio (Sorel; 1847–1922) pažiūras. – Vert. pastaba.

⁹ Raison (pranc.) – protas.

cionalizmą imta aukštinti impulsą, spontaniškumą, girtis protui nežinomu kelių žinojimu; vingiuotų ir saugių kelių, skirtingai nuo tiesių proto kelių, atvedusių tiesiai į prarajas ir katastrofas. Tuo tarpu to, kas buvo vadinama impulsu, spontaniškumu ir instinktu, teisingoji dalis buvo ne kas kita, kaip veiksminga praktinio ir dvasinio gyvenimo raida, konkretus praktinis ir moralinis racionalizmas, t. y. ne klaidingas ir paviršutiniškas, bet tikras protas. Protas kaip mintis atveria kelią protui kaip impulsui, praktiniam ir doroviniam gyvenimui, ir, visai nepretenduodamas pajungti gyvenimą abstraktiems ir negyviems modeliams, reflektuodamas sako Gėtės (Goethe) žodžiais: "čia impulsas, todėl čia pareiga" (there is an impulse, therefore is a duty). Moralinis protas atmeta tik drumstą ir prieštaringą impulsą, kuris galiausiai pa-neigia ir sugriauna save. O didžiama dabartinių antiracionalistinių antipatijų kyla būtent iš potraukio viskam, kas drumsta, jusliška, žvėriška ir laukiniška. Kyla iš paversto kultu žemosios žmogaus pusės maišto prieš aukštąją ir kilniąją.

Jeigu išlaikysime vienodą distanciją kaip nuo nūdienos savavališko šėl-smo, kuriuo pakeičiamas protas, taip ir nuo XVIII šimtmečio, tą šėlsmą pakeitusio daugiau ar mažiau tuščiu racionalizuojančiu formalizmu, mes atiduosime Protui tai, kas jam pridera. Tam vieninteliam protui, kuris yra visuotinės šviesa aistros atskirybėje. Ir kartu žodžiui "racionalizmas" sugrąžinsime jam priderančią pagarbą.

VII. DOROVINIS GYVENIMAS IR EKONOMINĖS SANTVARKOS

Verta toliau išplėtoti ir išaiškinti aukščiau padarytą užuominą¹⁰, kad laisvės principui nėra svarbios ekonominės santvarkos detalės. Tai būtina, kad pašalintume neaiškumus ir nesusipratimus, su kuriais dažnai susiduriame, svarstydami šį klausimą.

Geriausiai pradėti, pašalinant nuomonę, kuri labai dažnai kartojama, turint geriausių ketinimų, nors nėra teisinga nei iš esmės, nei loginiu požiūriu. Tai nuomonė, kad kartkartėmis laisvė susiduria su savo riba – doroviniu įstatymu arba sąžine. Bet dorovinis įstatymas arba sąžinė kviečia mus būti laisvus, ir apibrėžia save laisvės pramonėmis. Taigi jis negali apriboti laisvės arba, kitais žodžiais, moralės. Vadinasi, tai, kam nepritaria ir ką atmeta kaip biogį dorovinę sąmonę, niekada nėra laisvė. Tai visada jos priešingybė, vergija geismams ir aistroms. Šią vergiją galima būtų pavadinti laisve, tik pavar-tojus žodį "laisvė" kaip per drąsią metaforą.

¹⁰ V skytyje. – Vert. pastaba.

Ne daugiau galima laikyti riba santykį tarp laisvės principo ir ekonominės. Jų santykis yra ne abipusio apribojimo, bet formos ir materijos santykis. Būdamas kliūtimi laisvei, ekonominis gyvenimas drauge yra jos medžiaga, kurią ji turi apdirbti ir formaliai harmonizuoti. Šis darbas nėra nepanašus į tą, kurį poezija ir menas atlieka su žmonių aistromis, kurios yra poezijos ir meno medžiaga. Kaip sako estetikos teoretikai, menui nėra svarbios tų aistrų detalės. Menas nei stoja už vieną aistrą prieš kitą, nei kurias nors jų ignoruoja, bet visas jas paverčia estetiniais objektais (things of beauty). Kaip ir menas, etinė-politinė veikla – laisvė – priima ekonomines priešingybes, atrandamas realybėje. Ji nesiekia visų jų likviduoti – tai būtų tolygu žmogiškojo gyvenimo realybės ignoravimui. Ji nesiekia, kad tos priešingybės būtų kitokios, negu jos yra, nes tai laisvei reikėtų pakeisti savo pačios prigimtį. Laisvė priima jas visas, kad save konkrečiai įtvirtintų esamomis sąlygomis, kurias laisvės aktyvumas ne panaikina, bet pakeičia. Su visu tuo sutikus, nuo kokių institutų bei teisinių ir ekonominių santvarkų, kokios brangios ir nekeičiamos (dėl ilgo įpročio) jos beatrodytų, laisvė nėra pajėgi ir pasiruošusi atsakyti, jeigu to reikalauja faktinės sąlygos? Ir ji ne tik anaipol: neaučia sumažėjusi dėl šio atsisakymo, bet, veikiau, triumfuoja. Kai šaliai gresia karas, sustabdoma arba apribojama parlamentinė įstatymų leidyba, visa valdžia perduodama vyriausybei, be svyravimų nustatomi dideli mokesčiai, taip pat – laisvos prekybos draudimas, kainų kontrolė, registracija. Mes neprotuojame prieš spaudos ir net asmeninio susirašinėjimo cenzūrą, mes nereikalaujame žodžio laisvės, kuria ką tik naudojomės. Tokiomis sąlygomis ir tokioje atmosferoje piliečiai nesisąjaučia nei pavergti, nei prispausti, bet tokie pat laisvi ir net dar laisvesni, negu anksčiau. Kitokiomis sąlygomis, priešingai, pats menkiausias tokio tipo aktas ar nutarimas būtų suvokiamas kaip nepriimtinas ir būtų atmetas kaip sunkus nusikaltimas visuomenei. Bergždžais darbas – bandyti užfiksuoti, kuriuos ekonominius ir politinius institutus laisvė priima, o kuriuos – atmeta nepaliaujamame margame, nevienalyčiame istorijos judėjime. Nes kartais ji priima juos visus ir juos visus atmeta.

Prieš šį teiginį, kuris yra ir akivaizdus, ir gerai pagrįstas, keliamas prieštaravimas, kuris atrodo ne mažiau akivaizdus, nors vėliau pasirodo esąs kur kas menčiau pagrįstas. Šį prieštaravimą gerokai sustiprino dabartiniai įvykiai bei diskusijos. Apeliuojant į tuos įvykius, jis dėstomas su neįveikiamu "reductio ad absurdum"¹¹ tikrumu. Juk jeigu laisvė leistų bet kokią ekonominę santvarką, ji turėtų leisti netgi komunizmą, kuris yra pati baisiausia priespauda ir labiausiai išniekinantis laisvės sutrypimas. Bet esmė štai kokia: mes kalbėjome apie gryną ekonomines santvarkas, o komunizmas, nurodomas šiame

¹¹ Privedimas iki nesąmonės (lot.). – Vert. pastaba.

argumente, nėra vien ekonominė santvarka, bet kitoks ir sunkesnis atvejis – sudėtinga etinė-politinė santvarka, besiremianti priešingu laisvei principu, būtent, lygybės principu. Tai jau ne tos žmogiškos lygybės, apimančios visus žmones, kaip beįvairuotų jų sugebėjimai, profesijos ir gyvenimo sąlygos, principas, kuris įpareigoja žmogų gerbti kitą žmogų, būti gailestingam ir teisingam. Tai tos lygybės, kurią galima atrasti tik abstrakčioje ir irealioje matematikos karalystėje, principas. Būtent šią lygybę komunizmas klaidingai laiko realia ir realiai galima ir siekia realizuoti (trumpumo dėlei aš nesigilinsiu į transcendentiškas religines šios koncepcijos ištakas, kurias galima aiškiai matyti, nagrinėjant, kaip vyko perėjimas nuo dešiniųjų hėgelininkų teizmo prie kairiųjų hėgelininkų, kuriems priklausė Marksas, ateizmo, prie Materijos, kaip pirmojo variklio arba Dievo idėjos ir kitos, taip pat materialistiškai suprastos, "žmonijos" idėjos). Komunizmas siekia įgyvendinti šį idealą, bet negali, nes tas idealas yra abstraktus. Todėl komunizmas priverstas, net nepriklausomai nuo jo kūrėjų intencijų, žengti tuo pramintu keliu, kuriuo visada eidavo visi absoliutizmai, visi despotizmai, visos tironijos. Tai yra, vienoje pusėje pastatyti vieną arba keletą valdančiųjų, o kitoje – masę valdomųjų, ir primesti jiems vieną vienodą gyvenimo regulą, kurioje jie traktuojami ne kaip žmonės, bet kaip pavaldi materija. Ši regula visuomenę paverčia ne gyvu organizmu, bet mechanizmu. Dėl savo vidinės logikos komunizmas negali leisti užgimti laisviems atstovaujantiems institutams, sąžinės ir kalbos laisvei. Priešingi teiginiai arba pažadai, kuriuos girdime, tėra politinės sukybės, o tos chimeros, kurios vadinamos "liberalizmo" vardu, yra arba absurdiška idėjų maišalynė, arba stumiančios diskusiją į aklavietę, klaidinančios tezės. Liberalizmas gali atsirasti, tik tikrai suirus komunizmui (by the effective dissolution of communism). Laisvai diskusijai ir sprendimui lieka priimti ar ne tuos komunizmo reikalavimus, kurie yra grynai ekonominiai. O tai priklauso nuo įvairuojančių istorinių aplinkybių.

Nes laisvės problema, kuri nuolatos išsprendžiama ir vėl atgimsta, yra tokia: sutvarkyti žmonių reikalus taip, kad kartu būtų garantuota ir pati didžiausia laisvė (the greatest freedom), t. y. laisvė, atitinkanti esamas sąlygas, ir pati geriausia esamomis sąlygomis ekonominė bei socialinė santvarka (the best economic and social arrangement). Šie du reikalavimai tik išoriškai žiūrint tėra du, o iš tikrųjų yra vienas poreikis, nes mes negalime įsivaizduoti laisvės be tam tikros socialinės ir ekonominės organizacijos (net anarchistai to negali). Kita vertus, mes negalime įsivaizduoti visuomenės ar valstybės be laisvės, nes tai nebūtų žmonių visuomenė. Bet nėra kito ekonominių institutų vertinimo kriterijaus, kito jų naudingumo kriterijaus, išskyrus tai, kiek jie pagelbsti laisvei (promotion of liberty). Nėra ir kito lygybės bei nelygybės

šių institutų rėmuose vertinimo kriterijaus. Ir šis kriterijus, priklausomai nuo aplinkybių, įpareigoja mus būti revoliucionieriais ar konservatoriais, drąsiais eksperimentatoriais ar atsargiais tradicionalistais. Privati nuosavybė pramonėje, žemės ūkyje, gyvenamiesiems namams arba jų suvalstybinimas neturi būti vertinami ekonomiškai ar moraliskai, smerkiami ar rekomenduojami patys savaime (in itself), bet tik ryšium su ta amžina problema ir jos visada naujomis formomis. Aišku, ir tai įrodo istorija, kad tos formos nuolat kinta. Tad pretenzijos įrodyti, kad tam tikros organizacijos yra nuolatos ir savaime geros, yra nepamatuotos. Privataus verslo absoliutistai yra utopistai ne mažiau kaip komunizmo absoliutistai.

Ir kadangi mes neatmetėme fakto, kad laisvė gali vykdyti revoliucijas, turime pridurti, kad įprastas revoliucijos ir evoliucijos atskyrimas ir supriešinimas neatitinka dalyko esmės. Laisvės revoliucijos yra pagreitinti laisvės evoliucijos ritmai. Todėl jos nėra tik praeities atmetimai, bet ir jos išsipildymai. Todėl jos gali išsaugoti civilizacijos tradiciją, o naujoms kartoms priminti apie jų tėvus ir senelius. Priešingai, revoliucijos be evoliucijos yra tos, kurių neinspiuoja laisvė ir apie kurias mes jau kalbėjome. Tad šios revoliucijos nuosekliai ignoruoja istorijos ir civilizacijos epochas, atsiriboja nuo jų, praeikia jas bei juokiasi iš jų, išdildo vaikų atmintį apie tėvus ir senelius, kuri palaiko ir pasaldina žmonijai jos darbą ir kančias.

X. ISTORIJA IR UTOPIJA

Liberalizmo koncepcija, kaip vystymosi ir istorijos religija, atmeta ir pamerkia kaip "utopiją" galutinės ir tobulos būsenos, arba ramybės būsenos idėją, nesvarbu, koks bebūtų ar galėtų būti pavidalas, kuriuo ta idėja siūloma. Tokių būsenų diapazonas aprėpia žemišką Edemo rojų, aukso amžių bei pasakų šalį, kur teka medaus upės su kisieliais krantais, įvairias politines formas su "viena banda ir vienu piemeniu", visiškai proto arba kalkuliuojančio proto apšviestą žmoniją, galutinio komunizmo ir egalitarizmo visuomenę, kurioje nėra vidinių ir išorinių konfliktų. Čionai priskirtini ir naivios liaudies kūrybos vaisiai, ir tai, ką sugalvojo filosofai, tokie kaip Imanuelis Kantas. Utopija yra ir mito dalis, vaizduojanti mūsų nuolatinio geismų troškulio numalšinimą bei visų sunkumų, kuriuose mes dirbame, įveikimą. Utopija liktų paprastas šio sentimentalus impulso simbolis, jeigu jos svajos nebūtų palaišomos kažkuo realizuotu ar realizuojamu. Ir jeigu nebūtų kartais imamasi, kas dar blogiau, pavoingo ir bergždžio darbo ją realizuoti. Pavyzdžiui, XVII amžiaus pabaigoje Kampanela (Campanella) bandė įkurti Saulės miestą savojoje Kalabrijoje, o XIX amžiaus pradžioje Oveno (Owen) ir Furjė (Fou-

rier) sekėjai bandė įgyvendinti savuosius racionalaus ir harmoningo gyvenimo projektus Naujojo pasaulio kolonijose. Bet ir kitos svajonės, ne tokio plataus užmojo, išpindamos į kasdienį gyvenimą, yra utopijos ir lieka tik svajos. Pavyzdžiui, karo bet kokių paviršiu panaikinimas, prietarų likvidavimas, galutinis religinių ir pasaulietinių tironijų išnykimas, visatos paslapties (mystery of the universe) atskleidimas, vadinamojo socialinio klausimo išsprendimas ir kt.

Dėl šio utopijos neigimo liberalizmas, palyginti su įvairiomis transcendentinėmis koncepcijomis, siūlančiomis apibrėžtą tikėjimą ir užtikrintą viltį dėl galutinės palaimos, buvo laikomas skeptišku ir pesimistišku. Skeptišku, nes jis neranda tiesos niekur, išskyrus atkaklų minties darbą. Pesimistišku, nes jis neigia palaimos būseną, kuri tėra metafora, ir randa laimę ten, kur ją visada turi ir gali rasti žmogus – darbo ir kovos džiaugsmė.

Tiesioginis liberalizmo pirmtakas buvo XVIII amžiaus iliuminizmas¹², progresyvizmas ir racionalizmas. Nuo jo liberalizmas skiriasi tiesos nekintamumo koncepcijos įveikimu. Toliau jis įveikia tiek pesimizmą, tiek optimizmą, būdamas tokiu požiūriu į gyvenimą, kuris juos apima ir susieja gyvenimo ir realybės vienybėje. Tuo tarpu jo pirmtakas XVIII amžiuje buvo toks kraštutiniai ir abstrakčiai optimistiškas, kad nesibijojo didžiulės kruvinos pirties, vildamasis, kad joje – graži ir tobula – gims išsvajota visuotinė žmonių giminės laimė, paremta trigubu laisvės, lygybės ir brolybės pagrindu. Progreso sąvoka liberalizme irgi skiriasi nuo XVIII a. progreso sąvokos, nes liberalizmui progresas nėra fantastiškas gerovės ir laimės augimas, ilgainiui pasiekiant galutinę tobulybės būseną. Progresas yra to, kas buvo, užbaigimas tame, kas vyksta po to (taigi tik ta prasme, kad niekas istorijoje neįvyksta tuščiai ir bergždžiai, istorija yra kilimas ir progresas). Liberalizmas parodo, kokie tušti retoriški teiginiai. Net tie, kurie labiausiai viliojančiai apgaulingi, pavyzdžiui, tas, kuris skelbia, jog pasaulis negali grįžti atgal į barbarystę. O juk tai visai nėra negalimas daiktas. Negana to, civilizacija ir yra nuolatinis budrumas ir kova prieš šį pavojų. Toks pat klaidingas ir kitas komfortabilus įsitikinimas, kad tauta, kokios nelaimės ją beįstiktų ir kokias klaidas ji bepadarytų, nemiršta. Tuo tarpu tiesa yra ta, kad tauta miršta. Kai atrodo, kad ji prisikelia, prisikelia ne ji, bet nauja tauta, kurią sukūrė pasaulio dvasia. Tai, žinoma, nepatiks tiems, kurie tiki, kad mes, šiuolaikiniai italai, esame ankstesnieji Italijos gyventojai, senovės romėnai, Renesanso italai ir Risordžimento¹³ italai, o ne – kaip yra iš tikrųjų – nauja tauta, kurios gerovė ir blogovė yra

¹² Tai B. Kročės terminas Švietimo ideologijai žymėti. – Vert. pastaba.

¹³ Risorgimento (it.) – atgimimas; nacionalinio išsivadavimo judėjimas Italijoje XVIII amž. pab. – XIX amžiuje. – Vert. pastaba.

glaudžiai susijusi su visu pasauliu, koks jis dabar yra. Tauta, kuri, žinoma, susisieja (bet tik idealiai) su kitais, kurie gyvena toje pačioje (arba beveik toje pačioje) žemėje, kai ji pilietiniame gyvenime atlieka tokius pat didelius darbus, kokius nuveikė tie kiti.

Atimdama iš žmonių iliuziją, kad jie gali kartą ir visiems laikams įgyti ir nuolatos turėti tiesą, dorybę ir laimę, liberalioji doktrina kartu praranda dvi pačias veiksmingiausias priemones patraukti savo pusėn prastuomenę visose socialinėse grupėse. Ir todėl jai priskiriamas dar vienas būdingas bruožas, kuris yra ir naujas garbės titulas ir, kaip sakoma, silpnybė: liberalizmas, kaip koncepcija ir kaip metodas, yra aristokratiškas. Todėl esą jis suprantamas ir priimtinas mažumai, bet nepatrauklus daugumai.

Žinoma, visiškai nedera patarti liberaliajai dvasiai kompensuoti šią tariamą savo silpnybę, pasitelkiant kaip instrumentum regni¹⁴ iliuzijas, kurias ji atmetė ir kurių tuštumą atskleidė. Taip pasielgti lengva tiems pasaulietiniams ir bažnytiniais režimams, kurių tikslas yra viešpatauti tamsioms minims ir vesti jas link apibrėžtų tikslų, griebiantis ir apgaulės, ir melo. Liberaliajai dvasiai, kuri siekia laisvės ir turi intelektualiai bei morališkai auklėti, tai griežtai uždrausta. Todėl tai, kas šiandien vadinama "pasisekimu masėse" (mass successes), neduotų jai jokios naudos. Tačiau ar kartais neparodo refleksijos stygiaus bei akumo įsitikinimas, kad tai, kas griežta, sunku ir reikalauja daug darbo, nėra ar yra mažiau veiksmingas pasaulyje dalykas už tai, kas malonu ir patogiu. To, kas malonu ir patogiu, pasekmės tik atrodo žymios ir yra nepastovios. O pirmųjų pasekmės yra tikrai ženklios ir patvarios. Tai rodo poezijos ir mokslo genijų kūrinių likimas: dažnai jų nepripažįsta arba beveik nepripažįsta amžininkai, ir vis dėlto jie pelno vėlesnių šimtmečių nuolatinį pripažinimą.

Kita vertus, visuomeninio pripažinimo mes nelaikome panašiu į aidą, kurį sukelia idėja, visur tolygiai sklisdama ir visur vienodai sutinkama. Toks požiūris į visuomeninį pripažinimą yra viena tų įprastų metaforų, kurios išsigimsta į utopijas. Tas išsilavinusių ir neišsilavinusių klasių skirtumas, kurį nubrėžė Renesanso kultūra, turi tik dalinę ir santykinę reikšmę. Nes ir viduramžiais, kuriems priešpriešais statomas Renesansas, nebuvo tos priskiriamos jiems kultūros vienybės. Tais laikais dvasininkija susidūrė ne tik su valstiečių, bet ir aukštesniosios baronų ir riterių klasės kultūros stoka. Tiesa yra ta, kad kultūros vienybė kokybinio ir kiekybinio vienodumo prasme nebūdinga jokiui periodui. Tačiau ir be tokio vienodumo socialinio gyvenimo vienybė yra veiksminga. Tą vienybę užtikrina meno ir mokslo vertybės, kurias kuria mažuma ir kurios skirtos mažumai, nors kiti reiškia joms pagarbą,

¹⁴ Valdžios įrankis (lot.). – Vert. pastaba

jų nesuprasdami, dar kiti jas ignoruoja bei neigia. Bet visi, nuo aukščiausių iki žemiausių, tiesiogiai ar netiesiogiai turi iš jų tiek naudos, kiek pajėgūs paimiti. Juk nedaugelis gimsta politikais ir dar mažiau – valdančiaisiais, norinčiais ir sugebančiais tokiais būti. Dauguma žmonių yra ne politikai, bet politikos ir vyriausybės medžiaga. Nesvarbu, ar dėl to, kad, būdami užimti kitais pomėgiais ir pareigomis, jie pasitiki kitais ir leidžia įvykiams vykti savo eiga, nes nežino, kaip įsikišti ir veikti patiems. Ar dėl to, kad jie plepa, šūkauja ir jaudinasi, įsivaizduodami, kad taip jie irgi užsiima politika.

Liberalusis metodas nesiekia visus pašaukti politikuoti ir tvarkyti bendrus reikalus, visus sulyginant. Tai yra demokratinė utopija. Kai žmonės mano, kad jie ją įgyvendino, tai veda į demagogiją ir tironiją. Taigi Savonarola (Savonarola)¹⁵ buvo teisus, kai jis savo aforistinėmis eilėmis patarė Florencijos liaudžiai pasitenkinti daugiau ar mažiau apribotos sudėties "tarybomis" ("councils") arba Rūmais (Chambers) ir nesusivilioti vadinamosios parlamentinės asamblėjos ("Parliamentary assembly") miražu, t. y. visų gyventojų susirinkimu aikštėje. Jis sakė: "kas nori sušaukti parlamentą", tas nori "išplėsti valdžią iš jūsų rankų". Ir liberalusis metodas negali visų paversti politikais prieš jų prigimtį ir prieš visų dalykų prigimtį, kuri neleidžia visiems būti politikais, kaip ji neleidžia visiems būti poetais, filosofais ir herojais. Tai visų dalykų prigimtiai, kad austų realybės audinį, reikia skirtųjų ir įvairenybių, priešybių, teigiamybių ir neigiamybių.

Tačiau liberalusis metodas visus pavaldinius padaro piliečiais, ir visiems, arba kuo didesniai skaičiui žmonių suteikia priemones dalyvauti valdžioje (sharing power): arba vyriausybėje ir administracijoje, arba kritika ir patarimu, arba tiesioginiu bei netiesioginiu pasipriešinimu. Tos priemonės yra įvairūs jo institutai – žodžio ir spaudos, asociacijų laisvė, laisvė rinkti ir būti renkamam ir t. t. Tad kas nori pasinaudoti šiomis laisvėmis, ir ką tam įkvepia pilietinis auklėjimas, gali tai padaryti. Jis gali dalyvauti varžybose ir politinėje kovoje, kurios didesni ar mažesni vaisiai priklauso nuo dalyvaujančių jėgų kokybės, nuo dalyvaujančių ir besinaudojančių metodu žmonių.

Liberaliai valstybei, kaip ir bet kuriai kitai valstybės formai, būtina politinė klasė, arba valdančioji mažuma. Iš to plaukia visa kita. Ir kai teigiama, kad liberalizmas nusilpo, degradavo ar išsisėmė, kad niekas nebetiki jo institutais ir jo idealais, kad šie idealai prarado savo plastinę jėgą ir virto abstrakčiomis idėjomis, kad kadaise stipri valdančioji aristokratija smuko iki heraldinės svatainių bajorijos lygio, tai reiškia tik tai, kad tie nedaugelis, ta mažuma, ta valdančioji klasė nusilpo, degradavo ar išsisėmė. Ir kad ji turi vėl

¹⁵ Džirolamas Savonarola (Girolamo Savonarola; 1452-1498) – italų politinis ir religinis veikėjas. - Vert pastaba.

pakilti ir atgyti, o jeigu ji negali atsinaujinti ir prisitaikyti prie naujų įvykių ir pasikeitusių socialinių sąlygų, ją turi pakeisti nauja žmonių karta, kuriai idealai bus ne abstrakčios, bet veiksmingos idėjos, o institutai, vėl įgiję turinį, atgaus ir pasitikėjimą. Tad jie ir sudarys naują aristokratiją, jauną ir stiprią kaip kitados. Bet ši valdančioji klasė, užuot garbingai pripažinusi savo klaidas ir trūkumus, sukrėtusi save ir ryžtingai ėmusi savo pareigų, užsiima kažkuo mažiau varginančiu ir pavojingu. Būtent ji fantazuoja apie naujų laikų naujus idealus ir pamažu prisitaiko prie atsitiktinių istorinių situacijų, kurias traktuoja kaip naujus idealus. Ir vis dėlto, taip kalbant sąžinę sujudina neaiški graužatis. Ji ir primena tiesą, kad liberalioji idėja niekada nepasensta, nes negali pasenti moralinis idealas, su kuriuo ji sutampa savo esme.